

Ο ΙΟΒΙΑΝΟΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΕΩΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Περὶ τοῦ Ἰοβιανοῦ τοῦ ἀναφερομένου ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ εὗρισκομένη ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ τριβήλου τῆς γνωστῆς βασιλικῆς τῆς Παλαιοπόλεως Κερκύρας πολλὰ μέχρι τοῦδε ἔχουσι

των τῶν γενομένων ἐκεῖ ἀνασκαφῶν. Ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς (πρβ. *εἰκ. 1*):

«Πίστιν ἔχων βασιλ[ε]ϊαν ἐμῶν μενέων συνέριθον σοί, μάκαρ ὑψιμέδον, τόνδ' ἱερὸν ἔκτισα νηὸν Ἑλλήνων τεμένη καὶ βωμοὺς ἐξαλαπάξας χειρὸς ἀπ' οὐτιδανῆς Ἰοβιανὸς ἔδνον ἀνακτι.»

Καὶ ὁ μὲν παλαιότερος συγγραφεὺς τῆς Κερκυραϊκῆς ἱστορίας ὁ Μάρμορας (Della hist. d.



Εἰκ. 1. Τὸ ἐπιστύλιον τοῦ τριβήλου τῆς βασιλικῆς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς.

γραφῇ καὶ ἐκ τῆς ταυτίσεως τούτου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰοβιανὸν ἐσφαλμένα συμπεράσματα ἔχουσιν ἑξαχθῆ, ἰδιαιτέρως ὡς πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀσκηθεῖσαν ἔναντι τῶν ἐθνικῶν πολιτικῆν καὶ τὴν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων μνημείων. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη πολλάκις μέχρι τοῦδε δημοσιευθεῖσα καὶ καταχωρηθεῖσα ἐν IG (IX, 1 σ. 161 ἀρ. 721) ἀνεδημοσιεύθη τελευταίως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σωτηρίου ἐν ΑΕ 1929 σ. 187 καὶ ὑπὸ τῶν Ἄ. Ξυγγοπούλου - Ἰ. Παπαδημητρίου ἐν ΠΑΕ, 1936 σ. 100 ἐν ἐκθέσει πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν περὶ τῶν πορισμῶ-

Corfu) ταυτίζει τοῦτον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰοβιανόν, ἐνῶ ὁ Μουστοξύδης (Delle cose corcyresi σ. 406), ὁ Ρωμανὸς (Κερκυραϊκὰ) καὶ ὁ Παπαγεωργίου (Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας σ. 190) θεωροῦν πιθανώτερον ὅτι ὁ Ἰοβιανὸς οὗτος ἦτο ἐπίσκοπος τις ἢ ἀρχὼν τῆς Κερκύρας, ὅστις διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιδειχθείσης γενναιοδωρίας ἀνακτός τινος ἀνήγειρε τὸν ναόν. Πρὸς τούτους πάλιν ἀντιτίθεται ὁ Dittemberger (IG ἔ. ἀ.) πιστεύων ὅτι πρόκειται περὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ καὶ τοῦτον ἀκολουθοῦντες οἱ μεταγενέστεροι περὶ αὐτοῦ ἀσχοληθέντες καὶ ἰδιαιτέ-

πως ὁ Otto Seeck (Geschichte d. Untergangs der antiken Welt IV σ. 517) καὶ ὁ Geffken (Der Ausgang d. griechisch-römischen Heidentums σελ. 293 Anm. 6) ἐξάγουν, ὡς θὰ ἀποδειχθῇ, ἐσφαλμένα συμπεράσματα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰοβιανοῦ καταστροφῆς τῶν ἀρχαίων μνημείων. Οὕτως ὁ Seeck ἐν τῇ προσπαθείᾳ αὐτοῦ ὅπως δικαιολογήσῃ τὸ γεγονός ὅτι ὡς κτίστης τῆς βασιλικῆς ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰοβιανός, οὐδέποτε διατρίψας κατὰ τὸ βραχὺ τῆς βασιλείας αὐτοῦ διάστημα ἐν Κερκύρα, παραδέχεται ὅτι τοῦτο δὲν δύναται νὰ σημαίη ἄλλο εἰμὴ ὅτι πρόκειται περὶ διαταγῆς αὐτοῦ, πρὸς καταστροφὴν τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ἱεροῦ καὶ ἀνέγερσιν χριστιανικοῦ ναοῦ. Ὁ δὲ Geffken θεωρεῖ ὅτι ὁρθότατα ἐπεξηγεῖται ὑπὸ τοῦ Seeck διὰ τῆς ὡς ἄνω παρατηρήσεώς του ἡ ἐπιγραφή, παραδεχόμενος ὅτι οἱ χριστιανοὶ προστατευόμενοι ὑπὸ μιᾶς χριστιανικῆς διοικήσεως κατέστρεψαν ὅπου ἠδύνατο ἢ μετέτρεψαν εἰς χριστιανικὰ ἐκκλησιάς τοὺς ναοὺς τῶν ἐθνικῶν (Geffken ἔ. ἀ. σ. 142. Τὰ αὐτὰ παραδέχεται καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ κ. Γ. Κονιδάρης ἐν Θρησκ. καὶ Χριστιαν. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ ἄρθρ. Ἑλλάς τόμ. 3ος σ. 230).

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Ἰοβιανός παρ' ἐλπίδα ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον ἠθέλησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ κερδίσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν πολυαριθμῶν χριστιανῶν, ὅπως ἔπραξεν ἄλλοτε καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας εἰς τὸν κατὰ τοῦ Μαξεντίου ἀγῶνα (Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ἰστ. XI, 1). Οἱ χριστιανοὶ ἐξ ἄλλου ἐώρτασαν μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ, τοῦ τελευταίου εἰδωλολάτρου αὐτοκράτορος καὶ ἐπευφήμησαν τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Ἰοβιανῶ, ὅστις συνέδεσε τὸ ὄνομά του πρὸς τὴν ἐπαίσχυντον μετὰ τῶν Περσῶν συνθηκολόγησιν καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ἡρωικῆς πόλεως Νισίβιος, ἣτις ἐπὶ μακρὸν ὑπῆρξε τὸ πρὸς ἀνατολὰς προπύργιον τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ διὰ τοὺς χριστιανούς τῶν χρόνων τούτων ἡ ἀνάρρησις εἰς τὸν θρόνον ἐνός χριστιανοῦ, ἂν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἀνικάνου αὐτοκράτορος, ἐσημαινεν τὴν ἐκ νέου ἐπικράτησιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν μετὰ τόσου φανατισμοῦ καὶ ἀκαμάτου ἐνεργείας κατεδίωξεν ὁ μισητὸς δι' αὐτοὺς Ἰουλιανός. Καὶ εἰς τοῦτο ἀκριβῶς

ὑποφείλεται ὁ ὑπ' αὐτῶν πρὸς τὸν Ἰοβιανὸν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀποδιδόμενος ἔπαινος (Σωκρ. III, 22, Σωζ. IV, 3, Θεοδώρητ. IV, 1, 4 κ. ἐ.). Οὕτως ἐπλάσθη ἡ ἱστορία ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ Ἰοβιανός ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τῆς βασιλείας τὰ σύμβολα ἐντός τοῦ στρατοπέδου τοῦ μολυνθέντος ὑπὸ τῆς ἱεροσυλίας τοῦ Ἰουλιανοῦ, λέγων ὅτι δὲν δύναται οὗτος, ὡς χριστιανός, νὰ βασιλεύσῃ τοιούτων στρατιωτῶν. Ἐδέχθη δὲ μόνον ὅταν ὅλοι οἱ στρατιῶται ἐβεβαίωσαν ὅτι καὶ αὐτοὶ εἶναι χριστιανοὶ (Εὐσ. ἔ. ἀ.). Ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι οὗτος « πολλὴν τῶν ἐκκλησιῶν φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν ποιούμενος τοὺς ἐν ἐξορίαις ἐπισκόπους ἀνεκαλέσατο, τῶ δὲ ἱερῶ Ἀθανασίῳ ἐπέσειλε τῆς ἀμωμήτου πίστεως ἐγγράφως αὐτῶ σημαίνει τὴν ἀκρίβειαν (Εὐσ. ἔ. ἀ., Σουίδ. λέξ.). Ὁ δὲ Σωζομενός (VI, 3, 3) διηγεῖται ὅτι « μηδὲν μελλήσας ἐγράψε τοῖς ἡγουμένοις τῶν ἐθνῶν μόνην εἶναι σέβας τοῖς ἀρχομένοις τὴν τῶν χριστιανῶν πίστιν ».

Ἄλλ' ἡ γνώμη ὅτι ὁ Ἰοβιανός διέταξε τὴν καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων ναῶν, ἦν ἀσπάζεται καὶ ὁ Seeck (ἔ. ἀ. IV σ. 367 καὶ Pauly-Wissowa RE. τ. IX σ. 2009.) εἶναι νομιζόμεν ὑπερβολικὴ. Τὴν καθολικότητα δὲ ταύτην τοῦ Seeck δὲν παραδέχεται καὶ ὁ Geffken (ἔ. ἀ. σ. 141 κ. ἐ.). Ἡ γνώμη δὲ αὕτη στηρίζεται ἀφ' ἐνός μὲν εἰς τὰς μαρτυρίας τοῦ Σωκράτους (Ἐκκλ. Ἰστ. III, 24, 5) καὶ τοῦ Λιβανίου (λόγ. XVIII, 287) ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἄνωτέρω ἀναφερομένην ἐπιγραφὴν. Ἄλλ' ὁ μὲν Σωκράτης διὰ τῆς φράσεως « *τηρικᾶτα δὴ καὶ τὰ ἱερὰ τῶν Ἑλλήνων πάντη ἀπεκλείετο* » ἐνόησε βεβαίως ὅτι ἀπηγορεύθησαν αἱ θυσίαι τῶν ἐθνικῶν, ὅπερ παραδέχεται καὶ ὁ Seeck (ἔ. ἀ. IV, 517 πρβ. καὶ V. Schultze Geschichte d. Untergangs d. griechisch-römischen Heidentums I, 176 κ. ἐ.), ὁ δὲ Λιβάνιος εἰς τὸν « *ἐπὶ Ἰουλιανῶ ἐπιτάφιον* » (λόγ. XVIII), γράφει ὅτι « *νεῶν οἱ μὲν κατεσκάφησαν οἱ δὲ ἡμιτέλεστοι γέλωσ ἐστᾶσι τοῖς μαροῖς, φιλοσόφων δὲ ἀνδρῶν αἰκίζεται σώματα* », ὑπερβάλλει τὴν ἐπὶ τῶ θανάτῳ τοῦ ἀποστάτου αὐτοκράτορος ἐπισκύψασαν εἰς τὸν ἐθνικὸν κόσμον δυστυχίαν (Geffken ἔ. ἀ. σ. 141 καὶ Anm. 6 σ. 293).

Ἡ μόνη ἐπομένως ἀσφαλῆς νομιζομένη μαρτυρία τῆς ἐπὶ τοῦ Ἰοβιανοῦ καταστροφῆς τῶν εἰδωλολατρικῶν ναῶν παραμένει ἡ ἄνωτέρω

ἐπιγραφὴ τῆς βασιλικῆς τῆς Κερκύρας, ἂν βεβαίως ὁ ἐν ταύτῃ ἀναφερόμενος Ἰοβιανὸς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ αὐτοκράτωρ. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως.

Ἐν ἔτει 1942 γενομένων ἐκχωματώσεων τινων πρὸς καθαρισμὸν καὶ στερέωσιν βεβλαμμένων ὑπὸ τῶν βομβαρδισμῶν μερῶν τινων τῆς βασιλικῆς μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τοῦ τριβήλου

ρὰς τοῦ ὁποίου σχηματίζονται μικρὰ πλαίσια καὶ ἐντὸς αὐτῶν κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς, παρίστανται ἰχθύες καὶ πτηνὰ (νῆσαι, ἀλέκτωρ, πέρδικες κ.λ.π.). Τὰ πλαίσια ταῦτα διακόπτονται ὑπὸ μεγάλου κύκλου σχηματιζομένου ἐκ πολυπλόκου πλέγματος, καταλήγοντος εἰς ἕτερον ἐν τῷ κέντρῳ κύκλον, ἐν ᾧ παρίσταται σχηματικῶς ταῶς μετ' ἠνεωγμένων πτερῶν. Δύο ἄλλα τετράγωνα



Εἰκ. 2. Τὸ τριβήλον τῆς βασιλικῆς μετὰ τοὺς βομβαρδισμοὺς καὶ τὰς ἐκχωματώσεις.

καὶ τοῦ ἐπιστυλίου (πρβ. εἰκ. 2) ἀπεκαλύφθη πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ μνημείου ψηφιδωτὸν δάπεδον (εἰκ. 3) ἀνήκον πιθανῶς εἰς τὸ βαπτιστήριον τῆς βασιλικῆς, πλάτους 3,70 μ. καὶ μήκους 3,30 μ., ἀναλόγου τεχνοτροπίας πρὸς τὸ ἐν ἔτει 1846 ἀνευρεθὲν (Mustoxidi ἔ. ἀ. σ. 228), τοῦ ὁποίου τμήματα ἀπόκεινται νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Κερκύρας (νέον τμῆμα τούτου ἀνευρέθη πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ νάρθηκος πρβ. εἰκ. 4). Ὁ διάκοσμος τοῦ δαπέδου τούτου ἀποτελεῖται ἐκ μαιανδρικῆς ζώνης, μετὰ παραστάσεως ἰχθύων καὶ καρπῶν, περικλειούσης τετράγωνον, εἰς τέσσαρας πλευ-

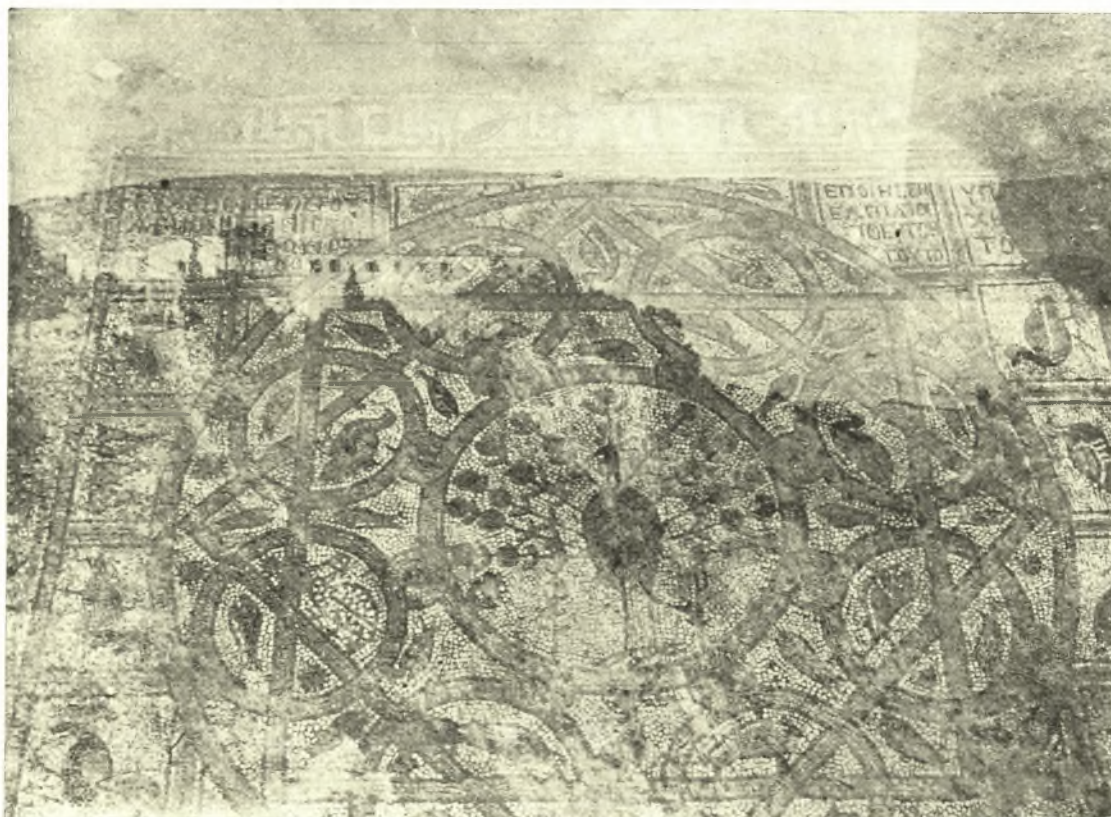
ἐγγράφονται ἐντὸς τοῦ μεγάλου κύκλου διακοπτόμενα ὑπὸ ὀκτῶ μικροτέρων, σχηματιζομένων διὰ τοῦ πλέγματος. Πάντα τὰ μετὰ τῶν κύκλων καὶ τῶν τετραγώνων εὐρισκόμενα κενὰ διακοσμοῦνται ὑπὸ παραστάσεων ἰχθύων καὶ πτηνῶν. Ἐντὸς δὲ τῶν πλαισίων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δαπέδου ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἔχουσα οὕτως (πρβ. εἰκ. 5):

ἐδχαῖς(ε)	ἐπὶ τοῦ	ἐποίησεν	Ἐπ[έρ ψυ]
ἀγίων	ἐπισκό-	Ἐλπίδος	ζ[ῆς ἀθ]
	που Ἰο-	τὸ ἔργον	το[ῦ]
	βιανοῦ	τοῦτο	

Ἡ καλλιτεχνική ὄμως ἐξέταση τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου θέλει ἀποτελέσει μέρος γενικωτέρας περὶ τοῦ χριστιανικοῦ τούτου μνημείου μελέτης.

Σκοπὸς τῆς παρούσης διατριβῆς εἶναι ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἐπιστυλίου καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἱστορικὴ τοποθέτησις τοῦ μνημείου ἐντὸς ὠρισμένων χρονικῶν ὁρίων, ὅπερ ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἐν ταῖς

Ἰουλιανῶν καὶ Οὐαλεντινιανῶν (364), δι' ὧν οὗτοι κατέσχον διὰ τὸ ἰδιαίτερον αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον τὰ ὑπὸ προηγουμένων αὐτοκρατόρων πωληθέντα ἢ δωρηθέντα ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐκ νέου ἐπιστραφέντα ἀγαθὰ τῶν ἀρχαίων ναῶν (Cod. Theod. V, 13, 3. X, 1, 8), πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ, διαδεχθέντος τὸν Ἰουλιανόν, Ἰοβιανῶν εἶχον ἀφεθῆ



Εἰκ. 3. Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ τοῦ βαπτιστηρίου πιθανῶς τῆς βασιλικῆς.

δύο ἐπιγραφαῖς ἀναφερομένου Ἰοβιανῶν. Διότι δὲν δύναται νὰ διαμφισβητηθῆ βεβαίως ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἰοβιανὸς τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ἐπιστυλίου ἀναφερόμενον. Καταπίπτει ἐκ τούτου καὶ τὸ μόνον ὡς ἀσφαλὲς μέχρι σήμερον θεωρούμενον ἐπιχείρημα διὰ τὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰοβιανῶν καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων μνημείων. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν ἀνεκτικὴν, ἔναντι τῶν ἐθνικῶν, πολιτικὴν τοῦ Ἰοβιανῶν. Οὕτως ἐκ δύο διαταγμάτων, ἐκδοθέντων ἐπὶ τῆς συμβασιλείας

ταῦτα εἰς τοὺς ἐθνικούς. Ὁ δὲ Θεμιστιος (λόγ. V, 67⁶ καὶ 69⁶) ἐπαινεῖ τὸν Ἰοβιανὸν διὰ τὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν ἀνοχὴν αὐτοῦ καὶ προτρέπει τοῦτον ὅπως ἐξακολουθήσῃ δεικνύων καὶ περαιτέρω τὴν αὐτὴν ἀνεξίθρησκον στάσιν πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν, παρέχων ἀπόλυτον ἐλευθερίαν εἰς πάντας, ὅπως ἀπευθύνωσι δεήσεις πρὸς τοὺς θεοὺς των. Δὲν ὑπῆρξεν ἐπομένως ὁ Ἰοβιανός, ὁ μονάρχης ὅστις διέταξεν ἐπισήμως ἢ παρέσχεν εἰς τοὺς χριστιανούς τὴν ἀπαιτουμένην προστασίαν τοῦ Κράτους πρὸς καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων ναῶν, οὕτως ὥστε



Εἰκ. 4. Τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τῆς ΒΔ πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος.



Εἰκ. 5. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ συγκεντρωθέντων γλυπτῶν.

νά ἐπαίρεται διὰ τὸ χριστιανικὸν μὲν ἀλλὰ βανδαλικὸν ἔργον αὐτοῦ ὁ Ἰοβιανὸς ἐπίσκοπος τῆς Κερκύρας.

Τοῦναντίον δὲ ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἡ εὐγενὴς ἀλλ' ἄσκοπος προσπάθεια τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἐνὸς ἀνωτέρου πράγματι ἀνθρωπιστοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλύτερον λάθος ὑπῆρξεν « εἰς πεπλανημένους ἀλλ' ἔντιμος ἰδεαλισμός » (Seeck ἔ. ἀ. IV, 357) συνήθροισε διὰ τελευταίαν φορὰν τὰς διεσκορπισμένας καὶ ἀνευ ἡγεσίας δυνάμεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνορωμαϊκοῦ πνεύματος διὰ μίαν τελευταίαν καὶ ἀπεγνωσμένην ἐξόρμησιν πρὸς συγκράτησιν τῆς ἤδη ἐν πλήρει παρακμῇ εὐρισκομένης ἀρχαίας θρησκείας. Καὶ ἡ προσπάθεια αὕτη ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου, ὅστις ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ὑστάτην ταύτην ἀντίδρασιν τῶν πνευματικῶν κυρίως ἐκπροσώπων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Οὕτως ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἰοβιανοῦ Οὐάλεντος καὶ Οὐαλεντιανοῦ, παρὰ τὴν νόμφ διαρπαγὴν τῶν ἀγαθῶν τῶν ναῶν καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν νυκτερινῶν θυσιῶν (Cod. Theod. ἔ. ἀ. καὶ Cod. Theod. IX, 16, 7, Ζώσιμος IV, 3) ἐπεδείχθη ἀπόλυτος ἀνεκτικότης ἐναντι τῶν ἐθνικῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἔνθα ὁ τότε ἀνθύπατος Vettius Agorius Praetextatus ἠρηγήθη νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν νόμον τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν νυκτερινῶν θυσιῶν καὶ « ἐπέτρωπεν ἀργοῦντος τοῦ νόμου πράττεσθαι πάντα κατὰ τὰ ἐξ ἀρχῆς πάτρια » διίσχυριζόμενος ὅτι « τοῦτον τὸν νόμον ἀβίωτον τοῖς Ἑλλησι καταστήσειν τὸν βίον εἰ μέλλοιεν καλύεσθαι τὰ συνέχοντα τὸ ἀνθρώπειον γένος ἀγιώτατα μυστήρια κατὰ θεσμόν ἐκτελεῖν » (Ζώσιμος IV, 3, καὶ J. Nietzler ἐν Klio X 1910, 463 κ. ἔ.) Ὀλίγον ἀργότερον ὁ αὐτὸς Ἀγόριος Πραιτεξτάτος, ὡς ἐπαρχὸς Ρώμης, (Praefectus Urbi) μετὰ τῶν ἐτῶν 367-368, ἀπηγόρευσε τὴν πρὸς ἱερὰ οἰκοδομήματα προσκόλλησιν τῶν τοίχων ἰδιωτικῶν οἰκιῶν (Amm. Marc. 27, 9, 10) καὶ ἀνίδρυσε τὴν στοᾶν τῶν δώδεκα θεῶν (porticus deorum consentium πρὸς CIL VI, 102, καὶ Nietzler ἔ. ἀ. σ. 466). Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι φανατικοὶ χριστιανοὶ καὶ ἰδιαίτερος οἱ μοναχοὶ προέβαινον εἰς παντοίας ἐναντίον τῶν ἐθνικῶν αὐθαιρεσίας (ἰδ. κυρίως Λιβ. λόγοι XXX « ὑπὲρ ἱερῶν » καὶ Ambros.

epist. 40, 13 καὶ 41, 27), ἀλλὰ τὸ ἐπίσημον κράτος παρεῖχεν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς τὸ δικαίωμα νὰ ἐκτελῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς θρησκείας των, ἐπιτρέπον διὰ διατάγματος ἐκδοθέντος ἐν ἔτει 371 καὶ αὐτὴν τὴν σπλαγνοσκοπεῖαν, ἣτις δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς μαγεία καὶ ἐπιστῶν τὴν προσοχὴν τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων ἐπὶ τῆς αὐστηρᾶς τηρήσεως τῶν παλαιότερων νόμων διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκευτικῆς πίστεως (Cod. Theod. XVI, 1, 1 καὶ IX, 16 9).

Ὁ πρῶτος ὅστις ἔλαβεν αὐστηρότερα κατὰ τῶν ἐθνικῶν μέτρα ὑπῆρξεν ὁ αὐτοκράτωρ Γρατιανός, ὅστις ἠρηγήθη μάλιστα νὰ φέρῃ τὴν στολὴν τοῦ Ποντίφηκος « ἀθέμιτον εἶναι χριστιανῶ τὸ σχῆμα νομίας » καίτοι πρὸ αὐτοῦ καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν καὶ ὁ Οὐάλλης καὶ ὁ Οὐαλεντιανὸς φαίνεται ὅτι « ἀσμενέστατα » ἐδέχθησαν τὴν τιμὴν (Ζώσιμος IV, 36. Ο J. Palanque ἐν Byzantion VIII, 1933 σ. 41 κ. ἔ. ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Γρατιανὸς ἀπέβαλε τὴν στολὴν μεταγενεστέρως καὶ δὴ μετὰ τὸ 379 καὶ ἴσως ἐν ἔτει 382). Οὕτω διὰ διαταγμάτων, ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ Γρατιανοῦ (381) καὶ τῶν μετ' αὐτὸν Οὐαλεντιανοῦ τοῦ Β' καὶ Θεοδοσίου τοῦ Α' ἤρθησαν τὰ δικαιώματα διαθήκης τῶν ἐθνικῶν καὶ ἀπηγορεύθησαν αἱ ἐπισκέψεις καὶ τὰ ἀφιερῶματα εἰς τοὺς ναοὺς τῶν ἐθνικῶν (Cod. Theod. XV, 17, 1, 2. XVI, 10, 7). Δι' ἑτέρου δὲ διατάγματος ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Γρατιανοῦ ἀφηρέθησαν ἐκ πλείστων ἐθνικῶν ἱερῶν, αἱ πρόσοδοι τὰ ἀκίνητα καὶ τὰ προνόμια αὐτῶν ὡς ἐπίσης καὶ πᾶσα κρατικὴ προστασία (Cod. Theod. XVI, 10, 20, 1 Symmachus relatio III, 7 Ambros. epist. XVIII, 16). Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἡ εἰδωλολατρικὴ θρησκεία ἐξηκολούθει νὰ ἀκμάζῃ ἀκόμη εἰς πλείστας ἐπαρχίας τοῦ κράτους, εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα (Geffken ἔ. ἀ. σ. 143 κ. ἔ.). Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἰδιαίτερος ἡ Ἐλεσίς καὶ τὰ ἄλλα μεγάλα ἱερὰ διατηροῦσι μέρος τῆς παλαιότερας αὐτῶν αἰγλης (Pauly-Wissowa RE VI 1, 1122, CIL VI 1, 1779) καὶ ναοὶ καὶ ἀγάλματα ἀφιερῶνται εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς (I. G. XII, 5, 229). Ἡ ἀνωτέρα καλλιτεχνικὴ ἀξία τῶν ἔργων τῆς τέχνης, καίτοι παριστάντων ἀρχαίους θεοὺς, ἐξηκολούθει νὰ συγκινῇ τοὺς αὐ-

τοκράτορας, ὡς δεικνύει διάταγμα τοῦ ἔτους 382 (Cod. Theod. 10, 8), δι' οὗ ἠνοίγετο πάλιν διὰ τὸ κοινὸν ναὸς τῆς Ὀσροηνῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ λόγῳ τῶν ὠραίων ἀγαλιμάτων, ἅτινα ἐκόσμουσαν αὐτόν. Ὅταν δέ, μετὰ τὸν ἀτυχή θάνατον τοῦ Γρατιανοῦ, ἡ praefectura Illyrici Italiae et Africae περιῆλθεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Οὐαλεντινιανὸν τὸν Β', οἱ ἐθνικοὶ ἀπήλασαν σχετικῆς τιнос ἀνεκτικότητος καὶ ἐλευθερίας ἰδίως μετὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἔτει 384 διορισμὸν τοῦ Ἀγορίου Πραιτεξτάτου ὡς διοικητοῦ (Praefectus praetorio) τῆς Ἰταλίας καὶ τοῦ Συμμάχου ὡς ἐπάρχου τῆς Ρώμης (praefectus Urbi). Κατώρθωσε τότε ὁ Πραιτεξτάτος νὰ ἐκμαιεύσῃ αὐτοκρατορικὴν διαταγὴν, δι' ἧς ἅπαντες οἱ εἰς χεῖρας χριστιανῶν εὐρισκόμενοι θησαυροὶ ἐξ ἀρχαίων ναῶν ὄφειλον νὰ ἐπιστραφῶσιν εἰς τοὺς ἀρχικοὺς αὐτῶν κατόχους (Symm. Epist. X, 21, 3 κ., ἐ., Nietzler Kllo X, 1910, 470). Τὸ κέντρον τοῦ ἀγῶνος ἐπιβιώσεως τῆς ἐθνικῆς λατρείας κατέστη τότε ἡ Ἰταλία ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς πλουσίας ἔτι κοινωνίας τῶν εὐγενῶν τῆς Ρώμης. Τὰ ἐνδιατήματα τῶν Σαλίων ἀποκαθίστανται ἐπὶ τοῦ Παλατινοῦ (CIL VI, 1 2158, Wissowa, Religion u. Kult d. Römer 99, 1), ἱερὰ ἀνιδρύνονται εἰς τὸν Μίθραν, δαπάναις πλουσιῶν ἰδιωτῶν (Schultze ἔ. ἀ. II, 181 κ. ἐ.) καὶ πείσμων ἕρις ἀναφύεται, μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Συμμάχου καὶ τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Δαμάσου (366-384) διὰ τὴν ἐν τῇ Συγκλήτῳ ἐπαναφορὰν τοῦ, ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐπανιδρυθέντος καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ Γρατιανοῦ ἀπομακρυνθέντος, βωμοῦ τῆς Νίκης. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης, πρὸς τὸν Γρατιανὸν ὑπὸ τὸν Σύμμαχον πρεσβείας τῶν πλειοψηφούντων ἐθνικῶν τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου (Schultze ἔ. ἀ. I, 225, Seeck ἔ. ἀ. V, 186) νέα πρεσβεία καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν Σύμμαχον ἀποστέλλεται, κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 384, ἵνα προσεταιρισθῇ τὴν εὐνοίαν τοῦ νέου αὐτοκράτορος Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Β'. Τότε δὲ ἀπήυθινεν ὁ Σύμμαχος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τὴν περίφημον ἀναφορὰν του (Relatio 3) διὰ τὴν ἄρσιν τῶν καταπιεστικῶν μέτρων τοῦ Γρατιανοῦ, ἣν ἀντέκρουσε δι' ἐπιστολῆς του μετὰ τῆς αὐτῆς παρηρησίας καὶ δεξύτητος ὁ Μεδιολάνων

Ἀμβρόσιος (epist. XVII). Εἰς τὴν ἔντονον ταύτην ἀντίδρασιν τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου καὶ γενικώτερον τῆς ἀρχαίας κοινωνίας τῆς Ρώμης ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν αἴγλην τῶν ἱερῶν τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἀφ' ἑτέρου, ὀφείλεται τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἐπικράτησις τοῦ χριστιανισμοῦ προηγείται εἰς τὰς ἀνατολικὰς κυρίως ἐπαρχίας τοῦ Κράτους. Οὕτως ἐνῶ εἰς τὴν Δύσιν ἡ αὐτοκρατορικὴ διοίκησις ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν μεγάλων ἐθνικῶν ἐορτῶν (Cod. Theod. XII, 1, 112 τοῦ 386, Schultze ἔ. ἀ. I, 258, 3) εἰς τὴν Ἀνατολήν ὁ Θεοδοσίος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πλειοψηφοῦντος χριστιανικοῦ κόσμου ἐπισπεύδει, δι' ἐπιστήμων ἀποστολῶν καὶ βιαιῶν πολλὰκις μέσων, τὸν ἐκχριστιανισμὸν τοῦ Κράτους. Πρὸς ἐπιβολὴν τῶν κατὰ τῶν ἐθνικῶν ληφθέντων μέτρων ἐκλέγει τὸν ὑπαρχον τῆς αὐλῆς Κυνήγιον, ὅστις καὶ ἀποστέλλεται εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ Κράτους, ἵνα ἐπιμεληθῇ διὰ τὴν τήρησιν τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων περὶ ἀπαγορεύσεως τῶν θυσιῶν καὶ τῆς σπλαγχοσκοπείας (Cod. Theod. XVI, 10, 9 Schultze ἔ. ἀ. I, 260). Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φανατικῆς χριστιανῆς συζύγου του Ἀκανθίας, ὁ Κυνήγιος δεικνύει ὑπερβάλλοντα ζῆλον εἰς τὴν διώξιν τῆς ἐθνικῆς λατρείας. Εὐρισκόμενος ἐν Αἰγύπτῳ ἐν ἔτει 388, κλείει τὰς θύρας πλείστων ναῶν καὶ ἀπαγορεύει καὶ αὐτὴν τὴν τόσον ἐν Αἰγύπτῳ διαδεδομένην λατρείαν τοῦ Σεράπιος (Ζώσιμος IV, 37, 3, Seeck ἔ. ἀ. V σ. 218). Εἰς αὐτὸν δὲ ὀφείλεται καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐν Ἐδέσση ναοῦ καὶ τοῦ ἐν Ἀπαμείᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Μαρκέλλου (Λιβαν. λόγ. « ὑπὲρ ἱερῶν » 44-46, Θεοδώρητ. Ἐκκλ. Ἱστορ. V, 21, 5 κ. ἐ.).

Αἱ ἀκρότητες καὶ ὑπερβολαὶ ὅμως αὐταὶ τῶν χριστιανῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν μοναχῶν ἐπέφερον τὴν ἀντίδρασιν καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοδοσίου, ὅστις μετὰ τὸν ἀλφνίδιον θάνατον τοῦ Κυνηγίου διώρισε διάδοχόν του τὸν ἐθνικὸν Τατιανόν (Ζώσιμος IV, 45, 1, Mommsen Chron. Min. I, 224, 388, Van Loy ἐν Byz. Zeitschr. XXII, 319, H. Gregoire, Anatolian Studies σ. 161 κ. ἐ.), ἡ εὐνοία τοῦ αὐτοκράτορος στρέφεται τώρα καὶ πάλιν πρὸς τοὺς δύο ἐπιφανεστέρους ἐκπροσώπους τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου τὸν Σύμμαχον εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὸν Λιβάνιον εἰς τὴν

Ἄνατολὴν (Σωκρ. V, 14), Ὁ πρῶτος προκρίνεται διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Ὑπάτου, ὁ δεύτερος λαμβάνει τιμητικῶς τὸν τίτλον τοῦ Ἐπάρχου, ἀφοῦ ἀμφοτέρωθεν ἔτυχον τῆς συγγνώμης τοῦ αὐτοκράτορος, διὰ προηγουμένης κατ' αὐτῶν κατηγορίας, ἀπαλλαγέντος, ὡς φαίνεται, τῆς ἐπιδράσεως τῶν χριστιανῶν συμβούλων του καὶ ἰδίᾳ τοῦ πολλοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου Μεδιολάνων (Symm. epist. III, 55, 84, Mommsen ἔ. ἀ. III, 525 καὶ ἐν Hermes XXXVI, 212, Seeck ἔ. ἀ. V 225, 529). Κατὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους καὶ δὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 389 καὶ 391 ἐγράφη ὁ περίφημος «*ὑπὲρ ἱερῶν*» λόγος τοῦ Λιβανίου, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδοσίον, διὰ τὸν τερματισμὸν τῶν κατὰ τῶν ἐθνικῶν ναῶν βανδαλισμῶν τῶν χριστιανῶν καὶ ἰδιαίτερος τῶν μοναχῶν. (Περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ λόγου τούτου πρβ. Geffken ἔ. ἀ. σ. 297 anm. 94 Seeck ἔ. ἀ. V σ. 526, Förster u. Münscher Pauly - Wissowa R. E. XII, 2, 2504, καὶ ἰδίως R. Van Loy ἐν Byzantion VIII, 1933 σ. 17 κ. ἐ.). Ὁ λόγος οὗτος τοῦ Λιβανίου ἀποτελεῖ σπουδαιότητα πηγὴν διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐντεῦθεν ἱστορίας τῶν ἀρχαίων μνημείων. Οὕτως, κατὰ τὸν Λιβάνιον, ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὑπῆρχε μὲν πτωχεία εἰς τὰ ἱερά, «*παρῆν δὲ ὄραν ἅπαντα τἄλλα πληροῦμενα*» ἐπὶ δὲ τοῦ Κωνσταντίνου ἀπηγορεύθησαν μόνον αἱ θυσίαι (6, σελ. 90). Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἐπαναγαγόντος τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν, ὁ Λιβάνιος μνημονεύει τὸν ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος καὶ Οὐαλεντιανοῦ ἐκδοθέντα νόμον, τὸν ἐπαναληφθέντα καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοδοσίου περὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν ἀναιμάκτων θυσιῶν. Ρητῶς δὲ ἀναφέρει ὁ Λιβάνιος ὅτι καὶ ὁ λιβανωτὸς καὶ αἱ ἄλλαι, ἀπὸ τῶν λοιπῶν θυσιῶν τιμαὶ εἰς τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς ἐπετρέποντο καὶ ἐπιτίθεται δριμύτατα κατὰ τῶν μελανειμονούντων μοναχῶν, οἵτινες «*καὶ κρατοῦντος τοῦ νόμου θεοῦσαν ἐφ' ἱερά ξύλα φέροντες καὶ λίθους καὶ σίδηρον, οἱ δὲ καὶ ἄνευ τούτων χεῖρας καὶ πόδας*» (8, σ. 91). Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ κατὰ τῶν μοναχῶν κατηγορίαι αὗται τοῦ Λιβανίου ἀναφέρονται κυρίως εἰς τοὺς χρόνους τοὺς ὀλίγον προγενεστέρους τῆς ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν μεταστροφῆς τοῦ Θεοδοσίου καὶ ἰδίᾳ εἰς

τάς ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερθέντος Κυνηγίου διαπραχθείσας κατὰ τῶν ἐθνικῶν μνημείων καταστροφάς. Οὕτω δυνάμεθα ἴσως μετὰ τινος πιθανότητος νὰ θεωρήσωμεν τὰ ἔτη ταῦτα ὡς τὸ παλαιότερον ὄριον τὸν *terminum post quem* διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ναοῦ τῆς Κερκύρας.

Εἰς τὴν χρονολόγησιν ὁμως ταύτην ἀντιτάσσονται, νομίζω τὰ ἑξῆς. 1. Αἱ ὑπὸ τοῦ Λιβανίου ἀναφερόμεναι καταστροφαὶ ἀναφέρονται κυρίως εἰς τοὺς ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις εὐρισκομένους ναοὺς καίτοι φράσεις ὡς ἡ «*καθαυμένων ὄροφῶν, κατασκαπτομένων τοίχων, κατασπασμένων ἀγαλμάτων, ἀνασπασμένων βωμῶν*» ἐνθυμίζει τὸ λεκτικὸν τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Παλαιοπόλεως «*Ἑλλήνων τεμένη καὶ βωμοὺς ἐξαίπαξ*». Ἄλλ' ἡ Κέρκυρα ὑπήγετο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τὴν Praefectura Illyrici Italiae et Africae καὶ παραδείγματα καταστροφῆς ναῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλίαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἀναφέρονται (ἰδὲ καὶ ἀνωτέρω σ. 44).

2. Δυσκόλως δύναται τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἰς πόλεις, ἔνθα ἡ παρακολούθησις τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ἦτο πολὺ πλεον αὐστηρά, ἡδύνατο ἐπίσκοπος τις, ἄσημος, καθὼς φαίνεται, νὰ παραβῆ ἐπισήμους διαταγὰς τοῦ κράτους καὶ νὰ ἐπαίρῃ διὰ τὴν καταστροφὴν ἀρχαίων μνημείων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Λιβάνιος ὁμολογεῖ ὅτι «*τολμᾶται μὲν οὖν καὶ ταῖς πόλεσι τὸ πολὺ δὲ ἐν τοῖς ἀγροῖς*» (8 σ. 92), ὅπου εὐκολωτέρα ἡδύνατο νὰ εἶναι ἡ παράβασις τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων. Μέχρι δὲ τῆς ἐποχῆς ταύτης τοῦλάχιστον, ἡ καταστροφὴ τῶν ναῶν ἐθεωρεῖτο πρᾶξις παράνομος, ἥτις ἡδύνατο νὰ λάβῃ χώραν πιθανῶς ἐκεῖ ἔνθα οἱ χριστιανοὶ εὐρίσκοντο ἐν πλειοψηφίᾳ. Ὅπου δὲ τοῦναντίον οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ἀκόμη πολυάριθμοι, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑπολογιστέα δύναμις, ὡς π. χ. ἐν Ρώμῃ καὶ τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἐπισήμως καθιερωμένη, δὲν ἦτο ὅπως ἀλλαγῶν, ὀνομαστικῆ ἀλλ' ἐν ἰσχύϊ καὶ πραγματικῇ (πρβ. καὶ M. Albert de Broglie L'eglise et l'empire romain I, σ. 446 κ. ἐ., V. Schultze ἔ. ἀ. II, 170 κ. ἐ.). Τὸ ὅτι δὲ ὁ Λιβάνιος εἰς παλαιότερους λόγους του ἀναφέρει

καταστροφὰς ναῶν καὶ ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου («Μονωδία ἐπὶ Ἰουλιανῷ» XVII, 7) καὶ ἐπὶ Ἰοβιανοῦ (ἔ. ἄ. XVII, 34 καὶ ἔ. ἄ. XVIII, 287) δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀσφαλῆς ἀπόδειξις, ἀφοῦ ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἀναιροῦνται ταῦτα εἰς τὸν «ὑπὲρ ἱερῶν» λόγον του. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναφερόμενα ἐν τῇ ἐπιστολῇ (883, 2) «*τῷ ἱεροφάντῃ*» πρέπει νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους (Seeck, Briefe d. Libanios, 178). Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ τοῦ Λιβανίου καὶ τοῦ ἐξ ἔθνικῶν περιβάλλοντός του ὁ Θεοδόσιος ἐξέδωκε καὶ νέαν διαταγὴν διὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν αἰθαιρειῶν τῶν μοναχῶν (Cod. Theod. XVI, 10 Σεπτ. 390).

Ἡ ὀριστικὴ ὑπὸ τοῦ ἐπισήμου κράτους καταδίκη τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἐπιβάλλεται κυρίως μετὰ τὴν ἐν ἔτει 390 στάσιν τῆς Θεσσαλονίκης (πρβ. Γ. Κόλια, Ἡ προβυζαντινὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ στάσις τοῦ 390) καὶ τὴν ἐπακολουθήσαν φοβερὰν σφαγὴν διὰ τὴν δικαιολογίαν τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη οὗτος νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ πάλιν τὴν συνδρομὴν καὶ ὑποστήριξιν τοῦ Ἀμβροσίου Μεδιολάνων, τοῦ ὁποίου ἀγογγύστως ἐδέχθη τὰ ἐπιτίμια, καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἐν γένει κόσμου. Οὕτω διὰ σειρᾶς διαταγμάτων, ἀπηγορεύθη γενικώτερον ἢ ἀρχαία λατρεία, αἱ θυσίαι καὶ ἡ εἴσοδος ἀκόμη εἰς τοὺς ναοὺς, ἢ προσφορὰ ἔστω καὶ μικρῶν εἰδωλίων, οἱ δὲ κατὰ τόπους δικασταὶ καθίσταντο ὑπεύθυνοι διὰ τὰς τυχόν παραβάσεις τῶν διαταγῶν τούτων (Cod. Theod. XVI, 10, 10, Φεβρ. 391, XVI, 10, 11, Ἰούν. 391 XVI, 10, 12, Νοεμβρ. 392). Παρὰ δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἐπεβάλλετο διὰ τῶν ἀνωτέρω διαταγμάτων καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν ἀρχαίων ναῶν οἱ χριστιανοὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καθοδηγούμενοι ὑπὸ φανατικῶν ἱερομένων προέβαινον, ὑπὸ τὸ πρόσημα τῆς αὐτοκρατορικῆς προστασίας εἰς πλείστους βανδαλιμούς, οἵτινες ἐξήγειρον πολλάκις τὸν πολυάριθμον εἰσέτι ἔθνικὸν κόσμον. Χαρακτηριστικὴ πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ καταστροφὴ τῶν ναῶν τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὰς ὀδηγίας τοῦ ἐπισκόπου Θεοφίλου καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ὀλυμπίου στάσις τῶν ἔθνικῶν, τῆς ὁποίας ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορος καταστροφὴ τοῦ περιφήμου Σεραπείου (Σωκρ. V, 16 κ. ἔ., Σωζομ. VII, 15, Ruf. hist. eccl. XI,

22, κ. ἔ., J. Geffken, Archiv für Religionswiss. XIX, 1919, 313). Ἀντιθέτως ὁμως εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἐξακολουθεῖ ζωηρὰ ἀκόμη ἡ κίνησις τῶν ἔθνικῶν καὶ ἡ ὑπὸ τὴν ἀνοχὴν, ὡς φαίνεται, τοῦ αὐτοκράτορος ἀσκησις τῆς ἀρχαίας λατρείας (πρβ. J. Geffken, Der Ausgang d. griech.-römischen Heidentums σ. 159), εἰς δὲ τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀρβογαστροῦ, τοῦ ἐπάρχου τῆς Ἰταλίας Νικομάχου Φλαβιανοῦ καὶ τοῦ σφετεριστοῦ τοῦ θρόνου γραμματικοῦ Εὐγενίου (392-394) νέα προσπάθεια καταβάλλεται πρὸς ἐπαναφορὰν τῆς εἰδωλολατρικῆς πίστεως (J. Geffken ἔ. ἄ. σ. 159 καὶ 299, G. Rauschen Jahrb. d. Christ. Kirche unter Kaiser Theodosius σ. 366 κ. ἔ.). Δικαίως δὲ θεωρεῖται ἡ παρὰ τὰς προσβάσεις τῶν Ἰουλιανῶν Ἄλπεων νίκη τοῦ Θεοδοσίου ὡς ἡ ἀποφασιστικὴ καὶ τελειωτικὴ πλεονῆττα τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως. Διότι ταύτην ἐπηκολούθησε καὶ πάλιν ἡ ἔκδοσις νέων διαταγμάτων, δι' ὧν ἀπηγορεύοντο αἱ ἑορταὶ τῶν ἔθνικῶν, ἐπανελαμβάνοντο αἱ παλαιότεραι διαταγαὶ διὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν θυσιῶν καὶ τῶν ἐπισκέψεων τῶν ἀρχαίων ναῶν καὶ ἀφηροῦντο τὰ προνόμια τῶν ἱερέων καὶ ἱεροφαντῶν (Cod. Theod. II, 8, 19. XVI, 10, 13, 14. XVI, 7, 6). Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐξῆς πᾶσα καταστροφὴ τῶν ἀρχαίων εἰδωλολατρικῶν μνημείων τυγχάνει τῆς ἐπιδοκίμασις τοῦ ἐπισήμου κράτους ἂν καὶ διὰ τοῦ διατάγματος ἐκδοθέντος κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρκαδίου (Cod. Theod. XVI, 10, 16, Ἰουλ. 399) ἀντιδιαστέλλονται οἱ ναοὶ τῶν πόλεων τῶν τῆς ἐξοχῆς: «*Si qua in agris templa sunt sine turba ac tumultu diruantur. His enim disjectis atque sublatis omnis superstitioni materia consumatur*». Ἡ ἀντιδιαστολή δὲ αὕτη ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ ναοὶ τῶν πόλεων, ἂν καὶ κλειστοὶ εἰς τὴν δημοσίαν λατρείαν, ὑφίσταντο ἀκόμη καὶ μόνον διὰ νεωτέρου διατάγματος τοῦ 407 (Cod. Theod. XVI, 10, 19) ἐπεβάλλετο ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν ἀγαλμάτων, ἡ καταστροφὴ τῶν βωμῶν καὶ ἡ πρὸς δημοσίας ἀνάγκας χρησιμοποίησις τῶν ἔθνικῶν ναῶν, ἀντίθετο δὲ ἡ ἐπίβλεψις καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου εἰς τοὺς ἐπισκόπους, εἰς οἷς ἐδίδετο ἡ ἐξουσία, ὅπως χρησιμοποιοῦσι καὶ

στρατὸν ἀκόμη διὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν βωμῶν καὶ τῶν ἱερῶν. Δι' ἐτέρου δὲ διατάγματος τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' τοῦ ἔτους 435 (Cod. Theod. XVI, 10, 25) ἐπιβάλλεται, ὅπως ἅπαντες γενικῶς οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἱερά τῶν ἀρχαίων Θεῶν, εἰὰν ὑφίστανται ἀκόμη τινά, καταστραφῶσι ἢ μετατραπῶσιν εἰς χριστιανικοὺς ναοὺς.

Ἐκ τούτου δυνάμεθα, νομίζω, μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ θεωρήσωμεν τὴν μεταξὺ τῆς ἐκδόσεως τῶν διαταγμάτων τοῦ Ἀρκαδίου (402) καὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' (435) χρονικὴν περιόδον ὡς τὸ τελευταῖον ὄριον, τὸν *terminum ante quem* διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ναοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ νὰ τοποθετήσωμεν τὴν, κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἢ τὴν ἀκολουθήσασαν δεκαπενταετίαν, χρησιμοποίησιν τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου διὰ τὴν κτίσιν τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Παλαιοπόλεως. Διότι κατὰ τὸ 451-457 ἐπίσκοπος Κερκύρας ἀναφέρεται ὁ Σωτήριχος λαβὼν μέρος ἐν τῇ Δ' οἰκουμενικῇ Συνόδῳ τῆς Χαλκηδόνος (451) καὶ προσυπογράψας τὴν ἐπιστολὴν τῶν ἐπισκόπων Ἡπείρου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα ἐναντίον τοῦ Τιμοθέου Αἰλίου, φωνέως τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Πρετερίου (458 μ. Χ. πρβ. Σπ. Παπαγεωργίου ἔ. ἀ. σ. 8 κ. ἔ.). Εἰς ταῦτα δύναται τις νὰ ἀντιτάξῃ ὅτι εἶναι πιθανὸν ὁ ἀναφερόμενος Ἰοβιανὸς νὰ κατέλαβε τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῆς Κερκύρας μετὰ τὸν Σωτήριχον ὅστις, ἂν καὶ δὲν γνωρίζομεν τὸ ἀκριβὲς ἔτος τοῦ θανάτου του, ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ ἔτους 458. Ἄλλ' ἢ ἄποψις αὕτη εἶναι, νομίζομεν, καὶ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους ἀπίθανος. Μετὰ τὰ διατάγματα τοῦ Ἀρκαδίου καὶ μάλιστα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' (ἔ. ἀ.) οὐδεὶς ἐπετρέπετο νὰ ὑπάρχη ναὸς οἱ δὲ ὑφιστάμενοι ἀκόμη ἔδει νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ὡς χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Καὶ εἰς αὐτὰς δὲ τὰς Ἀθήνας, ἔνθα ἡ αἴγλη καὶ ἀπαράμιλλος τέχνη τῶν ἀρχαίων εἰδωλολατρικῶν ναῶν ἠδύνατο νὰ ἐπισύρῃ περισσότερον παντὸς ἄλλου ἐπαρχιακοῦ κέντρου, τὸν σεβασμὸν τῶν χριστιανῶν, ὁ Παρθενὼν εἶχεν, οὐχὶ πολὺ μετὰ τὸ 426, μετατραπῆ εἰς χριστιανικὸν τέμενος (πρβ. J. Strzygowski, *Die Akropolis in altbyzantinsh. Zeit*, Ath. Mitt. XIV, 1889 σ. 273 κ. ἔ. καὶ J. Laurent ἐν B. C. H. XXIII, 1889 σ. 272). Ἄλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς ἕξ ἄλλου τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῆς ἐπι-

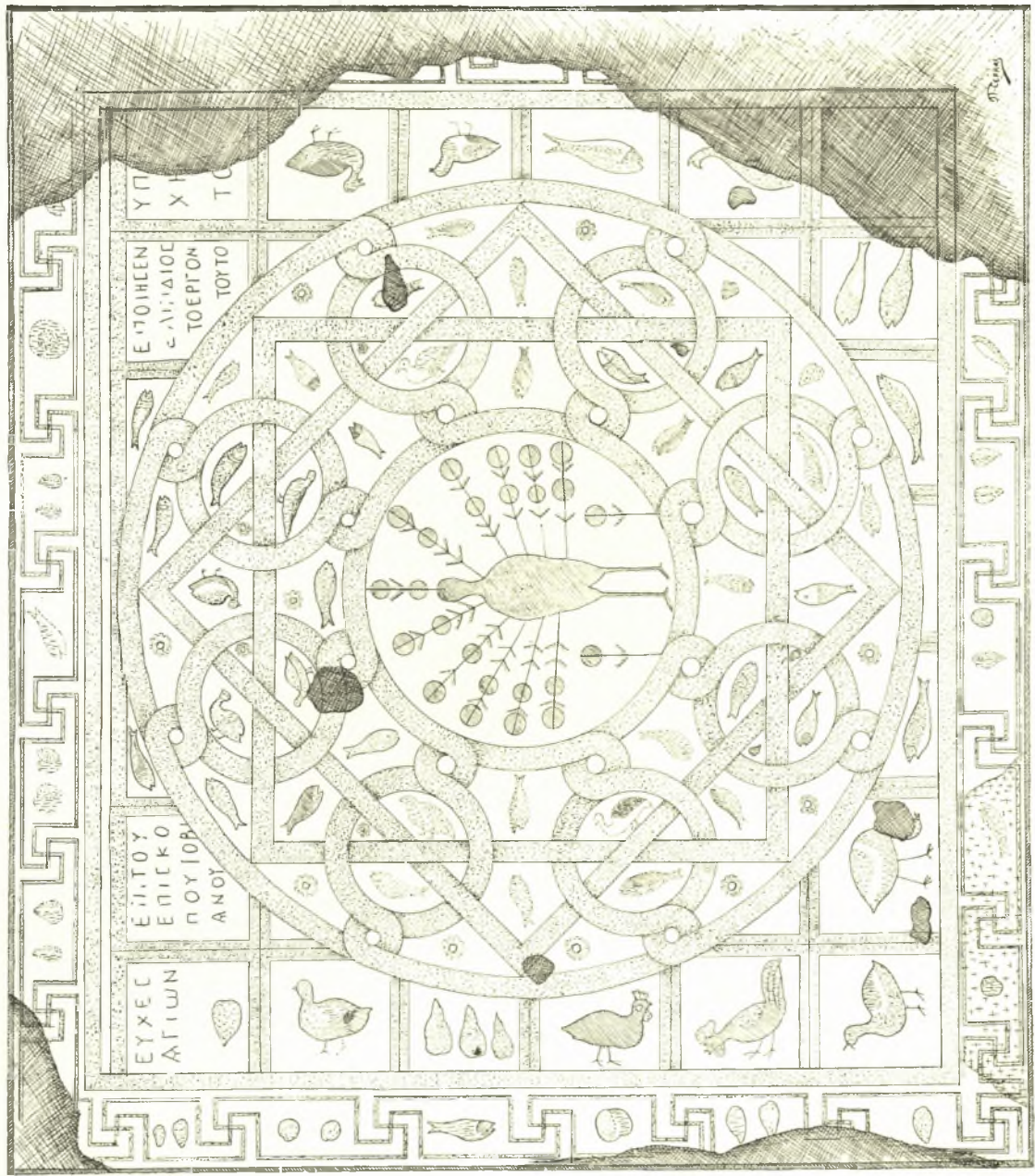
γραφῆς τῆς Παλαιοπόλεως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ θὰ ἐγένετο εἰς χρόνους καθ' οὓς ὑφίσταντο, τῇ συγκαταθέσει ἢ τοῦλάχιστον τῇ ἀνοχῇ τοῦ ἐπισήμου Κράτους καὶ ἄλλα εἰδωλολατρικὰ μνημεῖα, οὕτως ὥστε ὁ βανδαλισμὸς οὗτος τοῦ ἐπισκόπου Ἰοβιανοῦ νὰ θεωρητῆται, ἀπὸ χριστιανικῆς ἀπόψεως, ὡς πρᾶξις ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπαινετῆ καὶ ἀφ' ἐτέρου ἑξαιρετικῆ καὶ τολμηρᾶ καὶ ἀήθης, δικαιολογουμένη ἐκ τοῦ ὑπερβάλλοντος ζήλου πρὸς ἐπικράτησιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Διότι δὲν θὰ εἶχε λόγον νὰ ἐξαίρεται ἡ πρᾶξις, μετὰ τόσου μάλιστα στόμφου, ἂν ἡ καταστροφὴ ἐλάμβανε χώραν εἰς χρόνους μεταγενεστέρους, μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ πλέον ἐξαφάνισιν τῆς ἀρχαίας θρησκείας.

Πρὸς τὴν χρονολογίαν ταύτην συμφωνεῖ, νομίζω, καὶ ὁ ἐν γένει γλυπτικὸς καὶ ἀρχιτεκτονικὸς διάκοσμος τοῦ ναοῦ, (εἰκ. 5) οὗ τὴν συστηματικὴν μελέτην θέλει ἐπεξεργασθῆ ὁ καθηγητῆς κ. Ξυγγόπουλος (πρβ. καὶ ἡμετέραν ἔκθεσιν ΠΑΕ, 1933 σ. 94 κ. ἔ.). Ἐπιβεβαιοῦται δὲ οὕτως ἅπασι ἔτι ἡ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σωτηρίου ὀρθῶς διατυπωθεῖσα παρατήρησις, ὅτι ὀλίγοι ἐν Ἑλλάδι χριστιανικοὶ ναοὶ δύνανται μετὰ τινος πιθανότητος νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν 4ον αἰῶνα ἐνῶ ἡ μεγάλη οἰκοδομικὴ δραστηριότης συμπύπτει εἰς τὸν 5ον αἰῶνα, εἰς ὃν ἀνάγονται αἱ πλεῖστοι τῶν ἐν Ἑλλάδι παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ τῆς Κερκύρας (πρβ. Γ. Σωτηρίου Χριστ. καὶ βυζ. Ἀρχαιολογία I, σ. 292).

Ὁ καθορισμὸς τῆς κτίσεως τῆς τελευταίας ταύτης κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 5ου αἰῶνος δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀξιόλογον χρονολογικὴν ἀφετηρίαν διὰ τὴν χρονικὴν τοποθέτησιν τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων τῆς Ἑλλάδος¹.

1. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

¹ Ἰοβιανὸς ἐπίσκοπος Κερκύρας δὲν ἀναφέρεται ἐξ ἄλλων πηγῶν. Ὁ πρῶτος γνωστὸς ἡμῖν ἐπίσκοπος Κερκύρας εἶναι ὁ Ἀλητόδωρος, λαβὼν μέρος εἰς τὴν Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τῆς Νικαίας (A. Harnak, *Die Mission u. Ausbreitung d. Christentums* τ. II, σ. 786). Ὁ Σ. Παπαγεωργίου (ἔ. ἀ. σ. 8) ὀνομάζει τοῦτον ἑσφαλμένως Ἀπολλόδωρον (πρβ. καὶ Le Quien II, σ. 147), ὁ Γ. Κονιδάρης (ἔ. ἀ. σ. 233) Ἀλιτόδωρον κατὰ περιεργον σύμπτωσιν εἰς ἄλλος Ἰοβιανός, comes, κατέστρεψε τὴν 15 Μαρτίου τοῦ 399 μετὰ τοῦ Γαυθεντίου (Gaudentius) πατρὸς τοῦ Ἀετίου, τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα τῶν Θεῶν ἐν Καρχηδόνι (August. de civ. dei XVIII, 54. Mommsen ἔ. ἀ. I. 246). Ὁ δὲ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος Ἐλπίδιος εἶναι βεβαίως ὁ δωρητῆς (περὶ τοῦ ὀνόματος πρβ. R. E.² VIII, 206, κ. ἔ.).



Πίν. 1. Σχεδιάσμα του ψηφιδωτού μετά της ἐπιγραφῆς τοῦ ἐπισκόπου Γοβιανοῦ.